

Mübârizüddîn Ertokuş ve Osmanlı Dönemi Atabey Medresesi Evkafı

DOI NO: 10.5578/jss.36296

Abdullah ÇAKMAK*

Mehmet YAĞCI**

Geliş Tarihi: 24.08.2016

Kabul Tarihi: 07.03.2017

Özet

Mübârizüddîn Ertokuş, Türkiye Selçuklu Devleti'nin gulam sisteminden yetişmiş önemli devlet adamlarındandır. I. Gıyâseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubat zamanlarında uzun müddet Antalya subaşılığı/valiliği yapan Ertokuş, ayrıca Akdeniz ve Karadeniz sahillerindeki birçok bölgenin fetihlerini gerçekleştirmiştir. Siyasi başarılarının yanında özellikle Isparta ve Antalya bölgelerinde yaptırdığı eserlerle bu bölgelerin Müslüman Türk kimliği kazanmasında önemli katkıları bulunan Ertokuş, son olarak Erzincan'ın fethiyle buraya bölge valisi olan şehzade Gıyâseddin'e atabey olarak görevlendirilmiştir.

Ertokuş'un vakfiyesinden Isparta'da bir medrese ve kervansaray ile Antalya'da bir cami yaptırdığı ve Isparta'nın Ağros Köyü'nü bu müesseseler için vakfettiği anlaşılmaktadır. Vakfın varlığını sürdürdüğü XX. yüzyıla kadar Ağros Köyü de bir vakıf köyü olarak varlığını sürdürmüştür. Ertokuş, vakfın tevliyet görevini azatlı kölelerinden Armağan-şah ve onun soyundan gelenlere şart koşmuştur. Vakfiyedeki bu şart, bu görevi hak ettiğini düşünen aile fertleri arasında birtakım davaların görülmesine neden olmuştur. Görülen bu davalar sonucunda vakıf içerisinde bir otokontrol mekanizması sağlandığı söylenebilir. Ancak bununla birlikte aile fertleri arasındaki husumetlerin dönem dönem artması mahkemelerin de gereksiz yere meşgul edilmesine sebebiyet vermiştir.

Bu çalışmada, Türkiye Selçuklularından Osmanlılara miras kalan ve XX. yüzyıla kadar varlığını sürdüren Atabey Medresesi Vakfı'nın arşiv belgelerine dayalı olarak sosyal, iktisadî ve idarî yönleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mübârizüddîn Ertokuş, Isparta, Atabey Medresesi, Vakıf, Türkiye Selçuklu Devleti.

Mubarizuddin Ertokus and Atabey Madrasah Foundation in the Ottoman Period

Abstract

Mubarizeddin Ertokus is one of the important statesmen of the Seljuk of Rum, which has been grown from gulam system. Ertokus has been a long time governor of Antalya in the time of Kaykhusraw I, Kaykaus I, and Keikubad I; also

* Uzm., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslâmi İlimler Fakültesi, acakmak@aku.edu.tr

** Arş. Grv., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, myagci@aku.edu.tr

conquered many parts of the Mediterranean and the Black Sea coast. In addition to his political success, with the relic which he was builted, especially in Isparta and Antalya, he was contributed considerably to win Muslim-Turkish identity of this regions. Finally, with the conquest of Erzincan, crown prince Gıyaseddin (II) made governor of regional in here and Ertokus was appointed to him as Atabey.

It is understood from the waqfiyya of Ertokus, he was builted a madrasah and a caravanserai in Isparta, also a mosque in Antalya and dedicated Agros village in Isparta to those institutions. Until the 20th century, which is the date of continued existence of the Foundation, Agros village has maintained its presence as a foundation village. Ertokus, stipulates that the foundation's mission of trustee must be given to his freedman slave Armağan-şah and his descendants. This stipulate of waqfiyya, have led to the appearance of some judicial cases between family members who think they deserve this task. Result of these cases, can be said that it was provided a self-control mechanism in the foundation. However at the same time, the animosity between family members increased time to time and that has caused to the occupied the courts unnecessarily.

In this study, based on archival documents, inherited from Seljuk of Rum to the Ottoman Empire and continued existance until the 20th century Atabey Madrasah Foundation's social, economic and administrative aspects will be examined.

Key Words: Mubarizuddin Ertokus, Isparta, Madrasah of Atabey, Foundation, Seljuk of Rum.

Giriş

Osmanlılardan önce Anadolu'ya hâkim olan Selçuklular ve onlara bağlı uç beylikleri Anadolu'nun hem şehirlerini hem de kırsal kesimini içine alan iktisadî, sosyal ve askerî bir sistem kurmuşlardı (Emecen, 2015: 18-9). Anadolu topraklarında bu sistemin oluşturulması için gerekli olan cami, medrese, zaviye, çeşme, darüşşifa ve kervansaray gibi inşa edilen yapıların her biri bu topraklara daha sonradan hâkim olan Osmanlılar tarafından tevarüs edilmiştir. Bu kültür mirası içinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin önde gelen kumandan ve yöneticilerinden Mübârizüddîn Ertokuş'un Isparta ve Antalya bölgelerinde yaptırdığı cami, medrese ve kervansaray da yer almaktadır. XIII. asırda inşa edilen bu yapıların topluma asırlar boyunca hizmet edebilmelerinin arkasındaki temel unsur ise, vakıflardır. Her ne kadar Anadolu'daki toprakların hâkimiyeti Müslümanlar arasında el değıştirse de İslâm medeniyetindeki vakıf anlayışı bu topraklarda bulunan vakıf kurumlarının işleyişlerini olduğu gibi sürdürmeye imkân tanımıştır. İşte böyle bir anlayışa sahip olan Osmanlı Devleti, Ertokuş'un yaptırdığı eserleri ve bu eserler için kurduğu vakfı lâyıkiyle korumaya çalışmıştır. Konuyla ilgili birçok arşiv belgesi ve özellikle mahkeme kayıtları Osmanlı Devleti'nin Ertokuş'a ait vakfın iktisadî ve idarî yapısına son derece önem verdiğini ve buralarda meydana gelebilecek olumsuzluklara karşı her türlü önlemin alındığını ortaya koymaktadır.

1. Hayatı

Mübârizüddîn Ertokuş, Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemli devlet adamlarındandır. Hayatının erken dönemleriyle ilgili bilgi bulunmayan Ertokuş'un kaynaklarda ilk zikredilişi Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemindeki olaylar vesilesiyledir. I. Gıyâseddin, kardeşi Rükneddin Süleyman Şah lehine tahttan çekilince (1196) önce Anadolu'daki kardeşleri ve diğer beylere, sonra Halep Eyyubileri'ne ve nihayetinde 1200 yılında İstanbul'a gitmiştir. I. Gıyâseddin'in has gulamlarından olan Ertokuş'un da bu uzun yolculuklarda onun maiyetinde yer aldığı bilinmektedir (İbn Bîbî, 1996: 55-70; Abû'l-Ferec, 1987: 474). İbn Bîbî'ye göre, sabık Selçuklu sultanı Doğu Roma başkentinde çok iyi karşılanmış, ona çeşitli hediyeler sunulmuş, hatta İmparator III. Alexios Angelos "sultanın emrinin kendi emri olduğunu"¹ ifade etmiştir (1996: 70). Haçlı tehlikesi üzerine İstanbul'dan ayrılan Sultan, kayınpederi Mavrozomes'in yanına gitmiştir. Rükneddin Süleyman Şah'ın 1204 yılında vefatı üzerine küçük yaşta oğlu İzzeddin III. Kılıçarslan devlet adamları tarafından tahta oturtulmuştur. Ancak kısa süre sonra uc beylerinden olan Yağlıbasan'ın oğulları I. Gıyâseddin Keyhüsrev'i tekrar iktidara getirmek için harekete geçmişler ve Zekeriya Hacib'i gizlice ona göndererek tahta davet etmişlerdir. Her ne kadar Aksarayî, I. Gıyâseddin'i tahta davet eden rical arasında Ertokuş'u saymaktaysa da onun I. Gıyâseddin ile birlikte İstanbul'da olduğu bilinmektedir (Aksarayî, 2000: 24; Turan, 1947: 415). Böylece I. Gıyâseddin Keyhüsrev kendine bağlı devlet adamlarının yardımıyla iktidarı ele almak üzere Konya'ya hareket etmiş ve 1205 yılında ikinci kez Selçuklu tahtına oturmuştur (İbnü'l Esîr, 1991: 165-6; Kaya, 2006: 113-8).

I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ilk icraatlarından biri Antalya üzerine yaptığı seferdir. Mübârizüddîn Ertokuş da bu seferde onun önde gelen komutanlarından biriydi. İbn Bîbî, bu seferin Lâtinler tarafından zulme uğrayan Müslüman tüccarın çağrısı üzerine gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Türkiye Selçuklu Devleti için her dönemde önemli bir gelir kaynağı olan ticaret, siyasî ve askerî hamlelerin de belirleyicisi olmuştur. Dolayısıyla bölge ticaretinin önemli limanlarından biri

¹ Doğu Roma kaynaklarında ise karışık anlatımlar mevcuttur. Akropolites'e göre Alexios, Gıyâseddin'i evlat olarak kabul etmiş, hatta sultan vaftiz olmuştur. Ancak bu ifadelerin düşmanını küçük düşürmeye çalışan taraflı bir bakış açısıyla yazıldığı ortadadır; dolayısıyla itibar edilmemelidir. Niketas ise Gıyâseddin'in iki kez başkente geldiğini, ikisinde de kendisine yüz verilmediğini belirtmektedir. Ancak sultanın 1200 yılından itibaren 4 yıl gibi uzun bir süre İstanbul'da kaldığı düşünülürse bu ifadelerin de abartılı olduğu görülecektir. Georgios Akropolites, *Vekayinâme*, (Çev.) Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.27; *Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206)*, (Haz.) İşın Demirkent, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2013, s.81-84.

olan Antalya üzerine yapılan sefer, hem dinî hem de malî sebeplere sahipti (İbn Bîbî, 1996: 115-8; Kaya, 2006: 122-7). Sefer sonunda şehir fethedilmiş ve subaşılığına/valiliğine Mübârizüddîn Ertokuş atanmıştır. Sultan, mallarını gasp eden Lâtin idaresinden şikâyetçi olan tüccara "zararlarının karşılanacağı" teminatını vermişti. İşte bu sebeple Sultan, Konya yolunda iken Ertokuş'a bir ferman göndermiş, tüccara ait malların tespit edilip sahiplerine teslim edilmesini emretmiştir (İbn Bîbî, 1996: 118-9).

Ertokuş, I. Gıyâseddin'in saltanatı boyunca Antalya valisi olarak görevini sürdürmüştür. I. Gıyâseddin'in ölümü üzerine oğulları I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubad arasında yaşanan mücadele esnasında iktidar boşluğundan istifade eden Hristiyan ahali, Kıbrıs'taki Lâtinlerle de işbirliği yaparak Selçuklu kuvvetlerini şehirden çıkarmıştır. Kardeşini mağlup ederek tahta geçen I. İzzeddin Keykavus da babası gibi deniz ticaretinin önemini idrak etmişti. Bu sebeple 1214'de Sinop'u, 1216'da ise Antalya'yı fethederek "iki denizin sultanı" unvanını almıştır. Bu vesileyle daha önceden bölgede görev yaptığı için sahil halkının gelenek, dil ve adetlerini bilen Ertokuş tekrar Antalya valiliğine getirilmiştir (İbn Bîbî, 1996: 162-7; Koca, 1997: 29-38).

Ertokuş'un Antalya'nın ikinci fethinden sonraki yıllardaki faaliyetleri ile ilgili pek bilgi bulunmamakla birlikte Sultan I. Alâeddin Keykubad dönemine kadar uzun yıllar bölge valiliğinde bulunduğu ve onun önemli devlet adamları arasında yer aldığı görülmektedir. Öyle ki Ertokuş, Sultan I. Alâeddin'i Antalya'nın doğusunda bulunan Kolonaros kalesinin fethine teşvik ederek sefer kararı alınmasında etkili olmuştur. Ertokuş'un da şahsen tanıdığı kale hâkimi Kir Fard, Selçuklu ordusuna karşı koyamayacağını bildiğinden ona elçi göndererek aman dilemiş, sultan güvence verirse kaleyi kendisine teslim edeceğini bildirmiştir. Bu durum üzerine Ertokuş, sultana durumu izah etmiş, sultan da kabul ederek Konya-Akşehir'deki bazı arazileri Kir Fard'a ikta olarak vermiştir. Kolonaros kalesi, fetihten sonra Sultan Alâeddin'in kışlık karargâhı olmak üzere yeniden inşa edilmiş, bu sebeple de bölgenin adı sultanın adına nispetle *Alaiyye* olarak anılmaya başlanmıştır. Bu sefer sonrasında Kir Fard'ın kardeşinin elinde bulunan Alâra kalesi de Ertokuş tarafından fethedilerek Selçuklu topraklarına dâhil edilmiştir (İbn Bîbî, 1996: 254-271; Turan, 1947: 416-7).

Mübârizüddîn Ertokuş'un nüfuzunu ve Sultan I. Alâeddin nezdindeki önemini gösteren bir olay da sultanın, kendisine darbe hazırlığında bulunan devlet ricaline karşı takınacağı tavrı Ertokuş'a göre belirlemesidir. Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başara, Mübârizüddîn Behramşah ve Bahaeddin Kutluğca'nın başını çektiği emirler Sultan I. Alâeddin'e suikast düzenleyerek devlet idaresini ele geçirmeye niyetlenmişlerdir. Bu niyetlerden haberdar olan Hokkabazoğlu Seyfeddin ile Emir Komnenos, Sultan'ın Alaiyye'de bulunduğu bir sırada durumu ona bildirmişlerdir. Ancak darbe girişiminde

adı geçen emirlerin bölge valisi Ertokuş'un dostları olduklarını, bu sebeple onun emirler için ricacı olabileceğini belirttikten sonra, Sultan'a Ertokuş'un hâkimiyet sahasından uzakta, Kayseri'de emirler üzerine harekete geçmesini tavsiye etmişlerdir. Sultan da bu tavsiyeye uyarak adı geçen emirleri bertaraf etmek için Ertokuş'un elinin uzanamayacağı bir bölge olan Kayseri'yi seçmiştir (İbn Bîbî, 1996: 283-292; Uyumaz, 2003: 25-30)².

Sultan I. Alâeddin kendisine muhalif emirleri ortadan kaldırıp iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra, bir yandan Karadeniz, diğer yandan Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde seferler başlatarak fetih hareketlerine girişmiştir. İşte bu sefer hareketinin Akdeniz ayağının komutası Mübârizüddîn Ertokuş'tadır. Ertokuş'un görevi sahil bölgelerinde hüküm sürüp Müslüman tüccara zulmeden Ermenileri tedip ederek bölgeyi fethetmek ve bunu yaparken de Kıbrıs'ta hüküm süren Lâtinlerin, Ermenilere destek amacıyla karaya çıkarma yapmalarına engel olmaktır. O, bu görevleri başarıyla yerine getirerek Manavgat, Anamur ve Silifke gibi birçok bölgeyi fethetmiştir. Bu bölgelere yöneticiler tayin ederek Kayseri'de bulunan sultana zaferleri müjdelemiş, bununla birlikte Lâtin hâkimiyetindeki Kıbrıs'a sefer için ondan müsaade istemiştir. Sultan ise ona tüccarın mallarının bulunup iade edilmesini, işleri düzene koyduktan sonra da Kayseri'ye, huzura gelmesini emretmiştir (İbn Bîbî, 1996: 320, 354; Turan, 2014: 365). Sultanın tüccarla ilgili emri Ertokuş tarafından gerçekleştirilen bu seferlerin ticarî amaca matuf olduğunu göstermektedir. Ayrıca sahil kesimlerinin fetihlerinde donanmanın kullanılmasının yanı sıra Ertokuş'un Kıbrıs'a sefer düzenlemek için izin istemesi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin bölgede ciddi bir donanma teşkil ettiğini göstermesi bakımından önemlidir (Turan, 1947: 418-9).

Mübârizüddîn Ertokuş, yirmi iki yıllık Antalya valiliğinin ardından Erzincan'a gönderilmiştir. Sultan I. Alâeddin, Mengücekoğlu Alâeddin Davudşah ile yaptığı savaşlar sonucu 1228 yılında bu beyliği ilhak edip, Erzincan'ı fethetmiştir. Ancak doğuda Celaleddin Harzemşah tehdidi, Güney sınırlarındaki Eyyubi genişlemesi ve bunlardan istifade ederek Trabzon Rumlarının Sinop ve Samsun limanlarına saldırarak deniz ticaretine darbe vurması üzerine, bölgedeki hâkimiyetinin devamı adına büyük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev (II)'i bölge valisi olarak görevlendirmiştir. Sultanın sevgisi ve güvenine mazhar olan Ertokuş da şehzade Gıyâseddin'e atabey olarak tayin edilmiştir. Sultan, Ertokuş'u kalabalık bir ordu ve büyük miktarda hazine ile Erzincan'a göndermiştir. Bu görevinden dolayı Ertokuş, Selçuklu kaynaklarında "Atabey" olarak zikredilmektedir (İbn Bîbî, 1996: 368-374; İbnü'l Esîr, 1991: 437-8; Turan, 2014: 377-8).

² Emine Uyumaz'ın eserinde hatalı olarak Antalya valisinin Mübârizüddîn Behramşah olduğu belirtilmektedir. (Uyumaz, 2003: 25-30)

Atabey Ertokuş, Erzincan'a vardktan kısa süre sonra Sultan Alâeddin'in emri üzerine Köğonya³ üzerine sefere çıkmıştır. Köğonya, Mengüceklî Alâeddin Davudşah'ın kardeşi Melik Muzafferüddin'in hâkimiyetindeydi. Muzafferüddin, Atabey Ertokuş'a elçi göndererek Sultan ile arasını bulmasını istemiştir. Bu habere çok sevinen Sultan Alâeddin, ona Şam hududundaki bazı bölgeleri mülk ve Kırşehir'i de ikta olarak vermiş, böylece Köğonya'da Selçuklu topraklarına katılmıştır (İbn Bîbî, 1996: 369-370).

Mübârizüddîn Ertokuş'un kaynaklarda zikredilen son faaliyeti Trabzon seferidir. Hem sahil kesimlerindeki saldırıları, hem de Selçuklu aleyhine ittifaklara girmesi sebebiyle Trabzon Rum İmparatorluğu, I. Alâeddin Keykubad'ın hedefi haline gelmiştir. Sultan, donanmayı seferber ederek Sinop, Samsun ve Ünye'yi kurtarmış, hemen ardından donanmayı Trabzon üzerine yönlendirmiştir. Bu sırada kara ordusu ise Erzincan valisi şehzade Gıyâseddin ve Atabey Ertokuş komutasında Gümüşhane ve Zigana dağları üzerinden Maçka'ya varmıştır. Hem denizden hem de karadan sıkıştırılan Rumlar, Trabzon surları içine çekilmiş, fakat Selçuklu ordusu surları aşamayarak geri çekilmek durumunda kalmıştır (Turan, 2014: 382-3; Keçiş, 2013: 61).

Ertokuş'un atabeyliğinin ne kadar sürdüğü, nerede ve ne zaman vefat ettiği ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Alâeddin Keykubad'ın ölmeden evvel oğlu Gıyâseddin için Şemseddin Altun-aba'yı atabey tayin etmesi ve sonrasında kaynaklarda Ertokuş'un adının zikredilmemesi, onun 1236'da öldüğünü düşündürmektedir (Taneri, 1995: 313; Turan, 1947: 419-420). Isparta'nın Atabey ilçesinde yaptırmış olduğu medreseye bitişik olan türbede medfundur (Uzunçarşılı, 1929: 222).

2. Hayratı

Mübârizüddîn Ertokuş'a ait eserleri 669/1271 yılında Antalya'da kaleme alınan ve günümüze kadar ulaşan vakfiyesinden⁴ tespit etmek mümkündür. Buna göre Ertokuş'un eserlerini Isparta'ya bağlı Borlu'nun Ağros Köyü'ndeki Atabey Medresesi ile Dadil Köyü'ndeki kervansaray ve Antalya'daki cami oluşturmaktadır⁵. Vakfiye tarihinin Ertokuş'un vefatından yaklaşık otuz beş sene sonraya tekabül etmesi vakfiyenin onun takrirlerine

³ Tarihte Koloneia olarak da anılan bölge günümüzdeki Şebinkarahisar'dır (Umar, 1993: 455).

⁴ Mübârizüddîn Ertokuş'a ait vakfiye ile ilgili ilk çalışma Osman Turan tarafından yapılmış olup, bu çalışmanın sonuna vakfiyenin görüntüsü eklenmiştir (Bkz. Turan, 1947: 415-445).

⁵ Ertokuş'un eserleri hakkında yapılan diğer bazı müstakil çalışmalar için bkz. Aslanapa, O. 1956. Selçuk Devlet Adamı Mübarizüddin Ertokuş Tarafından Yaptırılan Abideler, *İslam Tetkikleri Dergisi*, II, 97-111; Doğan, N. Ş. 2010. Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübârizüddîn Ertokuş, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII (1), 231-251; Özbek, Ö. 1976. Eğridir Mübarizüddin Ertokuş Kervansarayı, *Vakıflar Dergisi*, 11, 293-311.

dayanılarak hazırlandığını göstermektedir. Ayrıca vakfiyede yer alan ifadelerin fazla detaya girilmeden yüzeysel olarak yazılması da bu iddiayı güçlendirmektedir (Turan, 1947: 423).

Ertokuş'un Antalya'da yaptırdığı camiin günümüze kadar ulaşamaması ve ayrıca vakfiyede verilen bilgilerin sınırlı olması, camiin hangi tarihte inşa edildiği, mimarisinin nasıl olduğu ve bugünkü konumunun neresi olduğu sorularını cevapsız bırakmaktadır.

Ertokuş'un vakfiyeden hareketle Uluborlu'nun Dadil/Zazil Köyü'nde yaptırdığı anlaşılan kervansaray bugün Eğirdir-Konya karayolu üzerinde Eğirdir ilçesinden 35 km. ileride, Gelendost ilçesine yaklaşık 20 km. mesafededir. Karayolu ile Eğirdir Gölü arasında, karayolunun hemen 200 m. aşağısında Eğirdir Gölü kenarında Yeşilköy mevkiinde yer alır (Demirci, 2007: 123). Kervansarayın mermer üzerine sülüs hatla yazılmış inşa kitabesi şu şekildedir:

- ١- السلطانی
- ٢- عمره فی سبیل رب
- ٣- العالمین مبارز الدین
- ٤- ارتقش عمر فی سنه ستمائه

Kitabeye göre Ertokuş, kervansarayı 600/1203-1204 yılında inşa ettirmiştir. Kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen bir yapıya sahip kervansaray, kesme taştan yapılan kışlık bir kapalı mekân ile moloz taştan yapılan yazlık bir avludan oluşmaktadır (Özbek, 1976: 293). Günümüzde kervansarayların işlevlerini yitirmeleri ise bu kervansarayın da bakımsız ve virane bir halde kalmasına neden olmuştur.

Ertokuş'un son eseri olan Atabey Medresesi günümüzde Isparta'nın Atabey ilçe merkezine bağlı Müftü Mahallesi Medrese Sokakta yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda inşa edilen medrese düzgün olmayan dikdörtgen planlı, kapalı avlulu ve tek eyvanlı tiptedir. Yapıda kesme taş, moloz, tuğla, sıva ve devşirme malzeme kullanılmıştır (Durukan, 1995: 313-4). Bizans ve Roma devrine ait taş ve mermer gibi devşirme malzemenin kullanılması medresenin yakınında Bizans döneminden kalma bir kilise veya benzeri bir yapının olduğuna işaret etmektedir (Öney, 1968: 22). Medresenin dıştan batı cephesinin orta bölümüne ve içten ana eyvanına bitişik bir türbe bulunmaktadır. Ancak türbenin, eyvana asimetrik yerleştirilmiş kapılar aracılığıyla açılması, kapıların üstündeki ikiz pencereyi kapatarak işlevsiz bırakması, medreseye kuzeydoğu ve güneydoğu cephelerindeki duvarlarla dıştan bağlanması ve ondan çok farklı bir teknik ve malzemeyle inşa edilmesi gibi hususlar, türbenin medreseye sonradan birleştirildiğini göstermektedir (Durukan, 2010: 244).

Medresenin taç kapısının üst kısmında mermer üzerine sülüs hatla yazılı beş satırlık inşa kitabesi yer almaktadır (Uzunçarşılı, 1929: 222). Kitabe metni şu şekildedir:

- ١- السلطانى
- ٢- امر بعمارة هذه المدرسة فى ايام السلطان المعظم
- ٣- علاءالدنيا والدين ابوا الفتح كيقباد بن كيخسرو
- ٤- برهان أمير المؤمنين العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله
- ٥- تعالى ارتقى بن عبد الله فى شهر رمضان المبارك سنة احدى وعشرين وستمائى

Kitabeden medresenin hicri 621 yılının Ramazan ayında Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubat zamanında Ertokuş bin Abdullah tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır.

3. Atabey Medresesi Evkafi

"Kişinin kendisine ait bir mülkü Allah rızasını gözeterek belirli bir amaç doğrultusunda kamu yararına tahsis etmesi" (Ali Haydar, 1240: 6; Ömer Hilmi, 1307: 3) şeklinde tarif edilen vakıf, İslâm medeniyetinin önemli müesseselerindendir. Zira tarih boyunca vakıflar sosyal, dinî ve iktisadî birçok sahada sundukları hizmetlerle sosyal hayatın vazgeçilmez unsurları arasında yerini almışlardır.

Vakıflar yoluyla sunulan hizmetler, zaman ve mekâna göre olduğu gibi vakfi kuran kişinin şahsi kabiliyet ve düşünüş tarzına göre de farklılık göstermektedir (Kunter, 1938: 107). Bu yönüyle Ertokuş'a ait vakfın kurulduğu zaman ve mekân ile hangi hizmetlere matuf olarak kurulduğunun tespit edilmesi, Ertokuş'un vakıf kurmasının arka planındaki gaye hakkında birtakım ipuçları verecektir. Ertokuş, XIII. asrın ilk çeyreğinde Isparta ve Antalya bölgelerinde inşa ettirdiği medrese, kervansaray ve cami ile Müslüman halkın ilmî, ticarî ve dinî sahalardaki ihtiyaçlarına karşılık vermiştir. Isparta ve Antalya bölgelerinde Müslüman Türk hâkimiyetinin kesin olarak bu dönemde sağlanması Ertokuş'un halka sunduğu bu hizmetleri daha değerli kılmaktadır. Nitekim bu bölgelerde müreffeh bir yaşam için gerekli imkânların oluşturulması, Müslüman Türk nüfusunun buralara iskânını kolaylaştırmıştır.

İslamlaşma, aslında Selçukluların XIII. asırda uyguladıkları genel bir faaliyettir. Fethettikleri bölgelerin şehir ve kasabalarında cami, medrese, zaviye, hastane ve kervansaray nevinden hayır kurumları inşa eden Selçuklular, böylelikle Müslüman Türk nüfusunu iskân ettiği bu bölgelerde İslâm dini ve medeniyetini hâkim duruma getiriyorlardı (Turan, 1978: 487). Bu bakımdan Ertokuş'un da bu İslamlaşma faaliyetini bizzat fetih hareketlerinde bulunduğu Isparta ve Antalya bölgelerinde uygulaması gayet tabiidir. Burada dikkat çeken başka bir husus ise, bu faaliyetin

gerçekleşmesinde rol alan Ertokuş'un, Selçukluların gulam sisteminden yetişerek devlet kademelerinde görev alan bir mühtedi olmasıdır⁶.

Ertokuş tarafından kurulan vakıf, arşiv kayıtlarında "Gazi Atabey Medresesi Vakfı", "Atabey Medresesi Vakfı", "Atabey Gazi Evkafı" gibi isimlerle geçmektedir. Bu durum Atabey Medresesinin vakıf içinde diğer eserlere nazaran merkezî bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Ertokuş'a ait vakfın Osmanlı dönemindeki durumunu inceleyeceğimiz bu bölümde medreseyi merkezde tutarak vakfın arşiv belgelerinden hareketle sosyal, iktisadî ve idarî yönlerini ele alacak ve Osmanlı döneminde de faal olduğunu göstermeye çalışacağız.

3.1. Vakfın Gelir ve Giderleri

Ertokuş yaptırdığı hayır eserlerine akar olarak Ağros Köyü'nün gelirini vakfetmiş ve bu gelirin beşte birinin mütevelliyeye ait olduğunu kalan kısmının ise medresenin müderris ve talebelerine, hana gelen yolculara, camiin imam ve müezziniyle bunlara ait masraflara harcanacağını vakfiyesinde şart koşmuştur (Turan, 1947: 423)⁷.

Vakfiyede akar olarak zikredilen Ağros Köyü, vakfın hükmünü kaybettiği XX. asra kadar bir vakıf köyü olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak vakfın bütün dönemlere ait malî durumunu göstermek daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olacağından biz burada vakfın gelir ve giderleri ile ilgili olarak Evkaf Nezareti (1241/1826) kurulmadan önceki klasik dönem ile nezaret kurulduktan sonraki dönem hakkında bilgi vermekle yetineceğiz.

Atabey Medresesi Vakfı'na dair vakfiyeden sonraki ilk bilgilerimizi tahrir defterleri oluşturmaktadır. Günümüze kadar ulaşan ve Osmanlı Devleti'nin XV, XVI ve XVII. yüzyıllarına ait idarî, iktisadî, sosyal ve askerî bilgilerini ihtiva eden tahrir defterleri, tımar sisteminin uygulandığı bütün Osmanlı sancaklarının kaza, nahiye, köy ve mezraalar ile buralardaki vergi nüfusu, yer altı yer üstü zenginlikleri, vakıf eserleri, ziraat alanları ve ürünleri tespit edilerek kayda geçirilen defterlerdir (Genç vd., 2010: 99). 937/1530 tarihli tahrir defterinde "*Vakf-ı Medrese-i Atabey an-kıbeli Sultan Alâeddin*" başlıklı vakıf kaydında Ağros Köyü'nün Medrese, Otaç, Kafirgönü ve Zimmiyân adlı dört mahallesi, medresenin gelirleri arasında gösterilmektedir. Bu dört mahalledeki nefer sayısı dört yüz otuz iki olup bunlardan üç yüz yetmiş altısı vergi mükellefidir. Geri kalan elli altı nefer ise imam, muhassıl, muallim, mütevellî, sâhib-i berât, a'mâ, ma'lûl vb. gibi vergiden muaf kimselerdir (TT.d: 438, s.307)

⁶ "... Altıncı gün Sultan, Antalya şehrinin valiliğini ve subaşılığını ... yakın adamlarından (gulamân-ı has) Emir Mübârizüddîn Ertokuş'a verdi" (İbn Bibî, 1996: 119).

⁷ İslam hukukunda genel olarak vakfın yapıldığı kişilerin taşınması gereken vasıflarla ilgili bkz. (Kaya, 2016: 437-443).

Tablo 1: 937/1530 yılında Ağros Köyü Mahallelerinin Reaya Cetveli (TT.d: 438, s.307)

Mahalle	Mükellef		Muaf	Toplam
	Hâne	Mücerred		
Medrese	110	14	41	165
Otaç	131	17	11	159
Kafir-gönü	41	8	3	52
Zimmiyân	46	9	1	56
Toplam	328	48	56	432

937/1530 yılında Ağros Köyü'ne ait bu dört mahalleden elde edilen mahsul geliri, ispenç ve gebrân cizyeleriyle birlikte toplam 27.447 akçedir. Vakfiyedeki şarta göre bu meblağın beşte biri tevliyet cihetine (mütevelli maaşına) ait olduğuna göre bu miktar yaklaşık 5.490 akçe olmalıdır. Bunun yanında vakfa ait gelir kalemleri arasında yıllık 4.237 akçe gelire sahip Panbuklu Köyü⁸ de zikredilmektedir. Bu gelirin ise günde on akçeden yılda 3.600 akçesi medrese talebelerine, 200 akçesi kervansarayın tamir işlerine ve geri kalan 437 akçesi ise müderrise aittir (TT.d: 438, s.308). Böylelikle 937/1530 yılına ait bu bilgilerden medreseye ait gelir kaynakları olan Ağros ve Panbuklu köylerinin yıllık toplam hasılatı olan 31.684 akçenin büyük bir kısmının medresede görevli müderris ile burada okuyan talebelerin ihtiyaçlarına tahsis edildiği söylenebilir.

Atabey Medresesi Vakfı, Evkaf Nezaretî'nin kurulmasıyla mülhak vakıflar sınıfına dâhil edilmiştir. Bu bakımdan vakfın bu dönemden sonraki malî durumunun tespiti klasik dönemdeki malî durumu ile kıyas edilebilmesi bakımından yerinde olacaktır. Buna göre vakfın 1253-1267/1837-1851 yılları arasında Ağros Köyü hububatından elde ettiği gelir miktarı şu şekildedir:

⁸ Vakfiyede Panbuklu Köyü'nün ismi geçmemesine rağmen tahrir kayıtlarında vakıf gelirleri arasında yer alması muhtemelen Ağros Köyü sınırları içerisinde yer alıp 1530'lu yıllarda köy hüviyetini kazanmış olmasından kaynaklanmaktadır (Turan, 1947: 425).

Tablo 2: 1253-1267/1837-1851 Yılları Arasında Ağros Köyü Hasılatından Elde Edilen Gelirler (EV.d: 10658, s.1)

Hicrî Sene	HASILAT				Ara Toplam	Masraf	Kalan
	Hınta (Buğday)	Şa'ır (Arpa)	Burçak	Öşür ⁹ Bedeli			
1253	10000	3000	250	2642	15892	525	15367
1254	10835	2600	300	2902	16637	600	16037
1255 ¹⁰	-	-	-	-		-	-
1256 ¹¹	13500	3570	280		17350	750	16600
1257	11000	2500	250		13750	900	12850
1258	11500	3000	300		14800	250	14550
1259	12000	3500	200		15700	375	15325
1260	10500	2500	250		13250	440	12810
1261	12000	4000	700		16700	512	16188
1262	15630	4880	625		21135	190	20945
1263	10170	3770	280		14220	1785	12435
1264	16130	4960	362,5		21452,5	2943	18509,5
1265	16220	4930	287,5		21437,5	796	20641,5
1266	16125	5000	685		21810	952	20858
1267	13200	3300	360		16860	400	16460
Toplam	178.810	51510	5130		240.994	11418	229.576¹²

Atabey Medresesi'nin akarını oluşturan Ağros Köyü'ndeki hububat ürünlerini hınta (buğday), şa'ır (arpa) ve burçak oluşturmaktadır. 1253 senesinden 1267 senesine kadar geçen on dört senelik dönemde vakfin elde ettiği gelir, masraflar çıkartıldığında toplam 229.576 guruştur. Bu meblağdan 42.000 guruş tutarındaki maaş ödemelerinin de çıkartılmasıyla kalan miktar

⁹ Öşür: Arapça onda bir demek olan öşür ıstılah olarak hububattan alınan vergi yerinde kullanılmıştır (Pakalın, 1983: 746).

¹⁰ 1255 senesine ait kayıta "kıtık olduğundan bu sene hububattan herhangi bir hasılat elde edilememiştir" notu yer almaktadır.

¹¹ 1255 yılından sonraki öşür bedelleri bu hesaplama tablosunda gösterilmeyip ayrı olarak hesaplanmıştır.

¹² Kâtip, toplam hesabı sehven bir guruş fazla hesaplayarak 229.577 olarak kaydetmiştir.

187.576 guruştur (EV.d: 10658, s.1). Bunların dışında vakfın gelir kaynağı olarak birtakım ürünlerin öşür bedelleri bulunmaktadır. 1253 ve 1254 senesine ait öşür bedelleri hububat hasılatı içerisinde gösterilmiş iken diğer seneler ayrı olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3: 1253-1267/1837-1851 yılları Ağros Köyü Öşür Bedelleri (EV.d: 10658, s.1)

	ÖŞÜR BEDELLERİ					
Hicri Sene	Afyon	Bostan	Bağ	Soğan	Kovan	TOPLAM
1256	1500	750	702	1050	375	4377
1257	3600	950	702	1300	345	6897
1258	4400	1150	702	1625	450	8327
1259	6000	625	702	1750	285	9362
1260	4800	1050	702	1450	375	8377
1261	3400	975	702	1850	315	7242
1262	4500	125	702	1500	198	7025
1263	3240	450	702	1375	210	5977
1264	8000	750	702	2000	300	11752
1265	1000	500	702	2250	345	4797
1266	7000	1500	702	1725	229	11156
1267	1000	210	702	960	150	3022
TOPLAM	48440	9035	8424	18.835	3577	88.311

Ağros Köyünden elde edilen gelir hububat hasılatından 187.576 guruş ve öşür bedellerinden 88.311 guruş olmak üzere toplam 275.888 guruştur. Hububat hasılatından elde edilen gelirin tamamını vakfın ihtiyaçlarına kullanmak üzere vakıf mütevellisi almıştır. Öşür bedellerinden elde edilen 88.311 guruşluk gelirin ise ihtiyaç fazlası olarak Maliye Hazinesine gönderilmesi istenmektedir (EV.d: 10658, s.2).

Vakfın gelir ve giderleriyle ilgili olarak XVI. ve XIX. asırlara ait bu bilgilerden hareketle vakfın bu dönemlerdeki malî gidişatının iyi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak yine bu bilgilerden hareketle vakfın malî işlerinin her dönemde bu şekilde olumlu olduğunu söyleyerek bir genelleme yapmak mümkün değildir. Çünkü vakfın gelirlerini kırsal kaynaklar oluşturduğundan sel, yangın, kuraklık gibi doğa felaketlerin yaşanması veya köydeki çiftçi nüfusunun göç, hastalık, ölüm gibi sebeplerle azalması durumlarında, ürün hasılatının olumsuz etkilenmesiyle gelirlerde de bir

azalma olacağı kuvvetle muhtemeldir. Ancak bu iki dönem için dikkat çeken husus, vakfın işletmesinden sorumlu olan mütevellilerin vakfa ait malî işleri aksatmadan yerine getirdikleri ve elde edilen gelirleri vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak ilgili yerlere sarf etmeleridir.

3.2. Vakfın İdaresi

Osmanlılara kendilerinden önceki İslâm devletlerinden intikal eden vakıflara "evkâf-ı kadîme" denmektedir. Evkaf-ı kadimenin idarî yönetimi Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde müstakil bir mahiyeti haizdi. Ancak Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla bu vakıflar da diğer vakıflar gibi müstakil idareden merkezî idareye geçirildi (Öztürk, 1995: 63-89). Atabey Medresesi Evkafı da Türkiye Selçukluları zamanında kurulması hasebiyle evkaf-ı kadimeden olup Evkaf Nezareti kurulana kadar müstakil bir idarî yapıya sahipti. Bu tarihten sonra ise Evkaf Nezareti'ne bağlı mülhak vakıflar arasında faaliyetlerini yürüten bu vakıf, varlığını XX. yüzyılın başlarına kadar sürdürmüştür¹³.

Vakıf çalışanları genel olarak idarî ve hizmet sınıfı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nâzır, mütevellî, muhasip, tahsildar, kâtip... gibi yönetim görevi yapanlar idarî; müderris, hatip, imam, kütüphaneci, doktor... gibi vakfın amacını gerçekleştirmek üzere vazife alan ihtisas sahibi kimseler de hizmet sınıfını oluşturmaktadır (Öztürk, 1995: 169). İdarî sınıfın en üst makamında yönetici sıfatıyla mütevellî bulunmaktadır. Söz konusu vakıf, medreseye ait bir vakıf ise, bu durumda mütevellî medrese görevlisi olmaktan ziyade vakfın işletmecisi konumundadır. Medrese ile de yakından ilgilenen ve özellikle müderris ile iş birliği yaparak talebelerin ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli sorumluluklar üstlenen bu gibi mütevellîler, medrese vakfının amacına uygun olarak işletilmesinden sorumludur (Balık, 2001: 174).

Atabey Medresesi Evkafı'na ait tevliyet görevi Mübârizüddîn Ertokuş'un Vakfiyesi'nde şart koştuğu üzere, azatlı kölelerinden Sadeddin el-Hac Armağanşah bin Abdullah ve onun soyundan gelenlere aittir (Turan, 1974: 423). Hem vakfiyede yer alan bu şart hem de Ertokuş'un gulam sisteminden yetişmesi onun evladının olmadığını göstermektedir. Ancak Ertokuş'un vakfın tevliyet görevini azatlı kölesi ve onun soyundan gelenlere şart koşması vakfın idarî bakımından aile vakfî olarak kurulduğunu göstermektedir.

Vakfın Osmanlı dönemine ait mütevellî atama kayıtlarındaki bazı ifadelerden, vâkıf Ertokuş'un tevliyet şartına riayet edilerek Armağanşah'ın

¹³ Atabey Medresesi müderrisi Osman Rıza Efendi'nin 27 Şaban 1319/9 Aralık 1901 tarihli 10 bin guruşluk borcuna karşılık emlak ve arazisinin haczedilmesi sonucunda mağdur olduğuna dair kaleme aldığı arzuhalî, medrese vakfının XX. yüzyılın başlarına kadar faal olduğunu göstermektedir (BEO: 1760/131949-1).

neslinden gelenlerin bu göreve getirildiği anlaşılmaktadır. Atabey Medresesi Vakfı Mütevellisi el-Hac Mehmed erkek evladı olmadan vefat ettiği için, bu göreve 1208/1793 yılında yine evlâd-ı vâkıfdan aslah-ı erşed Abdullah bin el-Hac İbrahim'in getirilmesi (C.MF: 97/4835) ve yine 1214/1799 yılında Atabey Gazi Vakfı'nın evladiyet ve meşrutiyet üzere olan tevliyet görevini yürüten Abdullah Halife'nin vefatıyla boşalan göreve evlâd-ı vâkıfdan aslah-ı erşed Seyyid Ahmed bin Abdullah'ın getirilmesi (C.EV: 153/7649) gibi durumlar ile kayıtlarda geçen "*evlâd-ı vâkıf*" ve "*evladiyet ve meşrutiyet*" ifadeleri, vâkıfın vakfiyede yer alan şartlarının korunduğuna ve bu konuda herhangi bir değişiklik yapılmadığına işaret etmektedir.

Aile vakıfları Osmanlı tatbikatında her ne kadar Hanefî görüşü esas alınarak caiz görülsün (Akgündüz, 1988: 202-3) de bu vakıftan gelir elde edip maişetini sağlayan kişilerin (ehl-i mürtezika) birbirleri hakkında şikâyetle bulunarak sürekli mahkemeye başvurmaları, vakfın yönetiminde bir oto-kontrol mekanizması görevi görmüş; ancak bu şikâyetlerin zaman zaman artması mahkemelerin gereksiz yere meşgul edilmesi gibi bir soruna da neden olmuştur. Bu bağlamda Atabey Evkafı'nın tevliyet görevi hakkında da mahkemelerde birçok davanın görüldüğü söylenebilir. Buna dair en çarpıcı örnek ise Atabey Evkafı'na ataması yapılan mütevellî kaymakamıdır. Atabey Evkafı'nın ehl-i mürtezikalılarının mahkemeye sundukları arzualde vakfın tevliyet görevinin aslah-ı erşed evlada meşrut olmasına rağmen mütevellîlerin vakfı idare etmede âciz oldukları, hatta şimdiki mütevellînin hasta ve kör olduğundan bahisle vakıf işleyişinin bozulduğu bildirilmektedir. Bu sebeple vakfı korumak ve daha iyi idare etmek için Hamid Sancağı Ağros Kazası Kadısı Seyyid Musa tarafından yazılan ilama cevaben Sadrazam'ın 8 Şaban 1212/26 Ocak 1798 tarihli buyrulduyuyla kaza sakinlerinden Ali Halife vakfa mütevellî kaymakamı olarak atanmıştır (C.EV: 29/1412).

Atabey Evkafı'na dair yaşanan diğer davalık olaylar da aile vakıflarında ehl-i mürtezikalıların sebep olduğu sorunların ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Mesela Atabey Vakfı mütevellisi olan Abdullah Halife bin Derviş'in vazifelerini yerine getirmediğini ve evlâd-ı vâkıfdan olmadığını bildiren el-Hac Mehmed Halife bin el-Hac Mehmed'e kendisinin evlâd-ı vâkıfdan olduğu ve bu göreve layık olduğu hususundaki arzualine on beş kişinin şehadeti ve Şeyhülislam Dürriyade es-Seyyid Mehmed Ataullah Efendi'nin de işaretleriyle 15 Safer 1199/28 Aralık 1784 tarihli berat-ı hümayun verilmiştir (C.EV: 280/14284-1). Yine Ağros Kadısı Halil Efendi'nin evâhir-i Receb 1204/Nisan 1790 tarihli ilamında Atabey Vakfı Mütevellisi Seyyid Süleyman'ın görevini iyi yapmadığına dair evlâd-ı vâkıf ve ehl-i mürtezikalıların mahkemeye şikâyetle bulunduğu ve görülen davada Seyyid Süleyman'ın vakfı iyi yönetemediği ve ehl-i mürtezikalardan bazılarına sebepsiz yere görev vermediği gibi davranışlarından dolayı

görevine son verilerek bu göreve el-Hac Mehmed getirilmiştir (C.EV: 76/3779-1).

Tablo 4: Atabey Vakfı Mütevellileri

Müteveli	Göreve Başlama Tarihi (Hicri)	Görev Bitiş Tarihi (Hicri)
Abdullah Halife b. Derviş	-	Safer 1199
Mehmed Halife b. Mehmed	Safer 1199	Cemaziyelahir 1200
Abdullah Halife	Cemaziyelahir 1200	Zilkade 1203
Hafız Süleyman Halife	Zilkade 1203	Şevval 1204
El-Hac Mehmed	Şevval 1204	Safer 1208
Abdullah b. İbrahim	Safer 1208	Şevval 1214
Ahmed b. Abdullah	Şevval 1214	Cemaziyelevvel 1242
İbrahim b. El-Hac Mehmed	Cemaziyelevvel 1242	-

Osmanlılarda ve önceki İslâm devletlerinde yüksek öğretim kurumları olan medreselerde görevli müderrisler sadece talebe okutmakla kalmayıp medresenin her türlü ihtiyacıyla da ilgilenirlerdi. Bu bakımdan medreselere ait vakıfların hizmet sınıfındaki görevlilerinin en üst düzeyinde müderrisler bulunmaktadır. Devlet tarafından medreseye yapılan müderris atamalarında bu göreve, liyakat sahibi hocaların getirilmesi için imtihanların yapılması da bunu göstermektedir (Uzunçarşılı, 1984: 63-6). Atabey Gazi Medresesi'ne ait 19 Şevval 1125/8 Kasım 1713 tarihli bir atama belgesinde Müderris Hüseyin Efendi'nin vefat etmesiyle boş kalan bu göreve, imtihan sonucunda Mevlana Mustafa ve Hasan Efendiler müştereken atanmıştır (İ.E.TCT: 11/1288). Burada yer alan "*müştereken*" ifadesiyle de medresenin vakıf tarafından karşılanan müderrislik cihetine (maaşına) bir kişinin değil birden fazla kişinin sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1125/1713 senesinde müderrislik ciheti (maaşı) nısf (yarım) hisse iken 1154/1741 senesinde rub' (çeyrek) hisse olarak verilmiştir (C.MF: 79/3950).

Vakfın müderrislik görevinde de tıpkı tevliyet görevinde olduğu gibi birtakım davalık olaylar yaşanmıştır. Konuyla ilgili olarak yaklaşık otuz beş sene müderrislik yapan Ali Efendi'nin 1171/1758'de vefatıyla müderrisliğe getirilen oğlu Mehmed Efendi'ye, Seyyid Mehmed Efendi isimli başka bir şahıs müdahalede bulunarak 1195/1781'de müderris olmuştur. Ancak görülen dava sonucunda 1783'de sâbık müderris Mehmed Efendi tekrar görevinin başına getirilmiştir (C.MF: 3/106). Aynı şekilde nısf müderrisliğe mutasarrıf olan Müftizade Seyyid İbrahim Afif Efendi'nin görevini en iyi şekilde yerine getirmesine rağmen, cahil sınıfından Osman ve Hüseyin kardeşler müderrisliğin rub' hissesini kendilerine bıraktığını iddia ederek

mazul nâibden berat almışlardır. Bunun üzerine Nâib Ömer Efendi'nin bu iki şahsın İbrahim Afif Efendi'nin geçim kaynağı olan bu cihete (maaşa) haksız yere müdahale ettiklerini bildiren ilamı üzerine 1224/1809'da müderrislik tekrar İbrahim Afif Efendi'ye tevcih olunmuştur (C.MF: 110/5472-1).

Yukarıda verilen kayıtlarda görevine müdahalede bulunulan müderrislerin devlet tarafından mağduriyetlerinin giderildiği anlaşılmaktadır. Bunun tam tersi bir durumda da, yani liyakatsiz kişilerin bir şekilde geldikleri bu görevi suiistimal ederek halka zulmettiklerinde de devlet yine adalet mekanizmasını çalıştırarak bu kişilerin zulümlerine engel olmuştur. Bununla ilgili kayıta Atabey Gazi Medresesi Evkafı müderrisleri Ali, Mehmed, Hüseyin ve İbrahim Efendilerin her koyun başına birer para resm alırken başta otuz nefer olan reaya zamanla fevt olarak sayılarının dörde düşmesi sebebiyle müderrislerin adet-i ağnamı sekiz guruşa çıkarmalarına halk tahammül edemediğinden, bu durumun engellemesi için Başmuhasebe'nin 8 Muharrem 1220/8 Nisan 1805 tarihli derkenarı bulunmaktadır (C.MF: 138/6881-2).

Müderris dışında Atabey Medresesi Evkafı'ndan ücret alan hizmet sınıfı arasında dua-gû¹⁴, vaiz, cüz-han¹⁵ ve bevvab¹⁶ gibi görevliler de vardır. Bevvab vakıftan günlük beş akçe alırken, diğer görevliler günlük on akçe almaktadırlar.

Tablo 5: Atabey Vakfı'nın Hizmet Sınıfı Görevlileri

Görev	Görevli	Tarih	Ücret	Belge No
Dua-gû	Süleyman Efendi	19 Şevval 1180	10 akçe	C.EV: 543/27441
Vaiz ve Nâsıh	Seyyid Ali Efendi	19 Şevval 1203	10 akçe	C.EV: 506/25570
Cüz-han	Reşid Halife	19 Şaban 1203	10 akçe	C.EV: 660/33285.
Bevvab	Seyyid Salih Molla	23 Cemaziyelevvel 1198	5 akçe	C.MF: 147/7315

Sonuç

Türkiye Selçuklu Devleti'nde birçok bölgenin fethinde bulunarak yirmi iki yıl kadar Antalya subaşılığı/valiliği ve daha sonra şehzade

¹⁴ Duagû: Hiçbir vazife ile mükellef olmadıkları halde edecekleri dua mukabilinde bu unvanla hükümetin resmi bütçesinden maaş alanlar, evkaftan vazife sahibi bulunanlar için kullanılan tabirdir (Pakalın, 1983: 479).

¹⁵ Cüzhan: Namazlardan evvel Kur'ân'dan birer cüz okumak vazifesiyle mükellef olan cami görevlilerine denir (Pakalın, 1983: 318).

¹⁶ Bevvab: Arapça bir kelime olan bevvab kapıcı, kapı bekçisi demektir. Son zamanlarda mektep kapıcılarına denilir (Pakalın, 1983: 212).

Gıyâseddin'in atabeyliği görevlerini yerine getiren Mübârizüddîn Ertokuş'un hayatına dair kaynaklarda dönem dönem bilgi boşlukları bulunmaktadır. Taht kavgalarının yaşandığı bir dönemde Antalya'da uzun yıllar valilik görevi yapması onun başarılı bir idareci olduğunu göstermektedir. Bunun yanında yaptırdığı eserlerden hareketle hayırsever bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ertokuş'a ait Isparta'da bulunan medrese şehrin önemli eğitim kurumları arasındadır. Yine Isparta'daki kervansarayı, bölgedeki ticari faaliyetlerin kolaylıkla yürütülmesinde önemli yere sahiptir. Her ne kadar günümüze ulaşmasa da Antalya'da yaptırdığı cami in ise ayakta kaldığı süre boyunca dinî ve ilmî hizmetlerde bulunduğu muhakkaktır.

Ertokuş'a ait eserlerin asırlardır hizmet vermesine imkân sağlayan temel saik vakıf müessesesidir. Vakfın ismi Osmanlı dönemi arşiv belgelerinde daha çok Atabey Medresesi Vakfı olarak geçtiğinden bu durum medresenin vakıf içerisinde ayrı bir öneminin olduğunu göstermektedir. Vakfın gelir kaynaklarını oluşturan Ağros Köyü'nün hâsılatı mütevelliler tarafından takip edilmekte ve elde edilen gelir, vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak ilgili yerlere ulaştırılmaktadır.

Ertokuş'un gulam sisteminden yetişmesi ve vakfın tevliyet görevini azatlı kölesi Armağan-şah ve onun soyundan gelenlere şart koşması evladının olmadığını göstermektedir. Nitekim tevliyet görevinin verilmesinde genel teamül önce evlada daha sonra köleye veya vâkıfın evladı yoksa doğrudan köleye olması şeklindedir. Vakfın tevliyet görevine dair bu şart, zamanla tevliyeti hak ettiğini düşünen kişilerin birbirlerinden şikâyetçi olarak mahkemeye başvurmalarına sebep olmuştur. Bu durum vakıf içerisinde bir otokontrol mekanizmasını sağladığı gibi, zaman zaman Osmanlı mahkemelerinin gereksiz yere meşgul edilmesine de neden olmuştur. Aynı durum müderrislik görevinde de söz konusu olup bu görev için de birçok dava görülmüştür.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-ı Âlî Evrak Odası Tasnifi (BOA. BEO.), 1760/131949.

Cevdet Tasnifi Evkaf (BOA. C. EV.), 29/1412.

Cevdet Tasnifi Evkaf (BOA. C. EV.), 506/25570.

Cevdet Tasnifi Evkaf (BOA. C. EV.), 543/27441.

Cevdet Tasnifi Evkaf (BOA. C. EV.), 660/33285.

Cevdet Tasnifi Evkaf (BOA. C. EV.), 76/3779.

Cevdet Tasnifi Evkaf (BOA. C. EV.), 280/14284.

- Cevdet Tasnifi Evkaf (BOA. C. EV.), 153/7649.
Cevdet Tasnifi Maarif (BOA. C. MF), 138/6881.
Cevdet Tasnifi Maarif (BOA. C. MF.), 147/7315.
Cevdet Tasnifi Maarif (BOA. C. MF.), 3/106.
Cevdet Tasnifi Maarif (BOA. C. MF.), 110/5472.
Cevdet Tasnifi Maarif (BOA. C. MF.), 97/4835.
Evkaf Defterleri (BOA. EV.d.), 10658.
İbnülemin Tasnifi Tevcihat (BOA. İE. TCT.), 11/1288.
Tapu Tahrir Defterleri (BOA. TT.d.), 438.

2- Telif Eserler ve Makaleler

- Abû'l Farac, G. 1987. *Abû'l Farac Tarihi*, (Çev.) Ömer Rıza Doğrul, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Akgündüz, A. 1988. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Akropolites, G. 2008. *Vekayinâme*, (Çev.) Bilge Umar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Aksarayî K. M. 2000. *Müsameretü'l-Ahbar*, (Çev.) Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ali Haydar Efendi. 1240. *Tertibu's-sunuf fi Ahkâmi'l-Vukûf*, Dersaadet: Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- Aslanapa, O. 1956. "Selçuk Devlet Adamı Mübarizüddin Ertokuş Tarafından Yaptırılan Abideler", *İslam Tetkikleri Dergisi*, II, ss.97-111.
- Balık, İ. 2001. "Anadolu Selçuklu Medreselerinin İdareci ve Hizmetli Kadrosu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III(12), ss.171-182.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2010. (Haz.) Yusuf İhsan Genç vd., Yayın Nu: 108, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Demirci, Doğan. 2007. "Mübarizeddin Ertokuş Kervansarayı", (Ed.) Hakkı Acun, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ss.123-140.
- Doğan, N. Ş. 2010. "Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübârizüddin Ertokuş", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII(1), ss.231-251.
- Durukan, A. "Ertokuş Külliyesi", *DİA*, XI, İstanbul: 1995, ss.313-314.

- Emecen, F. M. 2015. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İbn Bîbî. 1996. *El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuril-Ala'iyye (Selçuk Name)*, I, (Çev.) Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn'ül Esîr. 1991. *İslâm Tarihi, El-Kâmîl Fi't-Tarih Tercümesi*, XII, (Çev.) Ahmet Ağrakça ve Abdülkerim Özeydin, İstanbul: Bahar Yayınları.
- Kaya, M. Y. 2016. "İslam Vakıf Hukukunda Mevkûfun Aleyhte Bulunması Gereken Şartlar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28, ss. 435-454.
- Kaya, S. 2006. *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Keciş, M. 2013. *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Koca, S. 1997. *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kunter, H. B. 1938. "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *Vakıflar Dergisi*, 1, ss.103-129.
- Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206)*. 2013. (Haz.) Işın Demirkent, İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Ömer Hilmi Efendi. 1307. *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Öney, G. 1968. "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi Anadolu(Anatolia)*, 12, ss.17-26.
- Özbek, Ö. 1976. "Eğridir Mübarizüddin Ertokuş Kervansarayı", *Vakıflar Dergisi*, 11, ss.293-311.
- Öztürk, N. 1995. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. 1983. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Taneri, A. "Ertokuş", *DİA*, XI, İstanbul: 1995, ss.312-313.
- Turan, O. 1947. "Mübârizeddîn Er-Tokuş ve Vakfiyesi", *Belleten*, (XI)43, ss.415-445.
- Turan, O. 1978. *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Turan, O. 2014. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

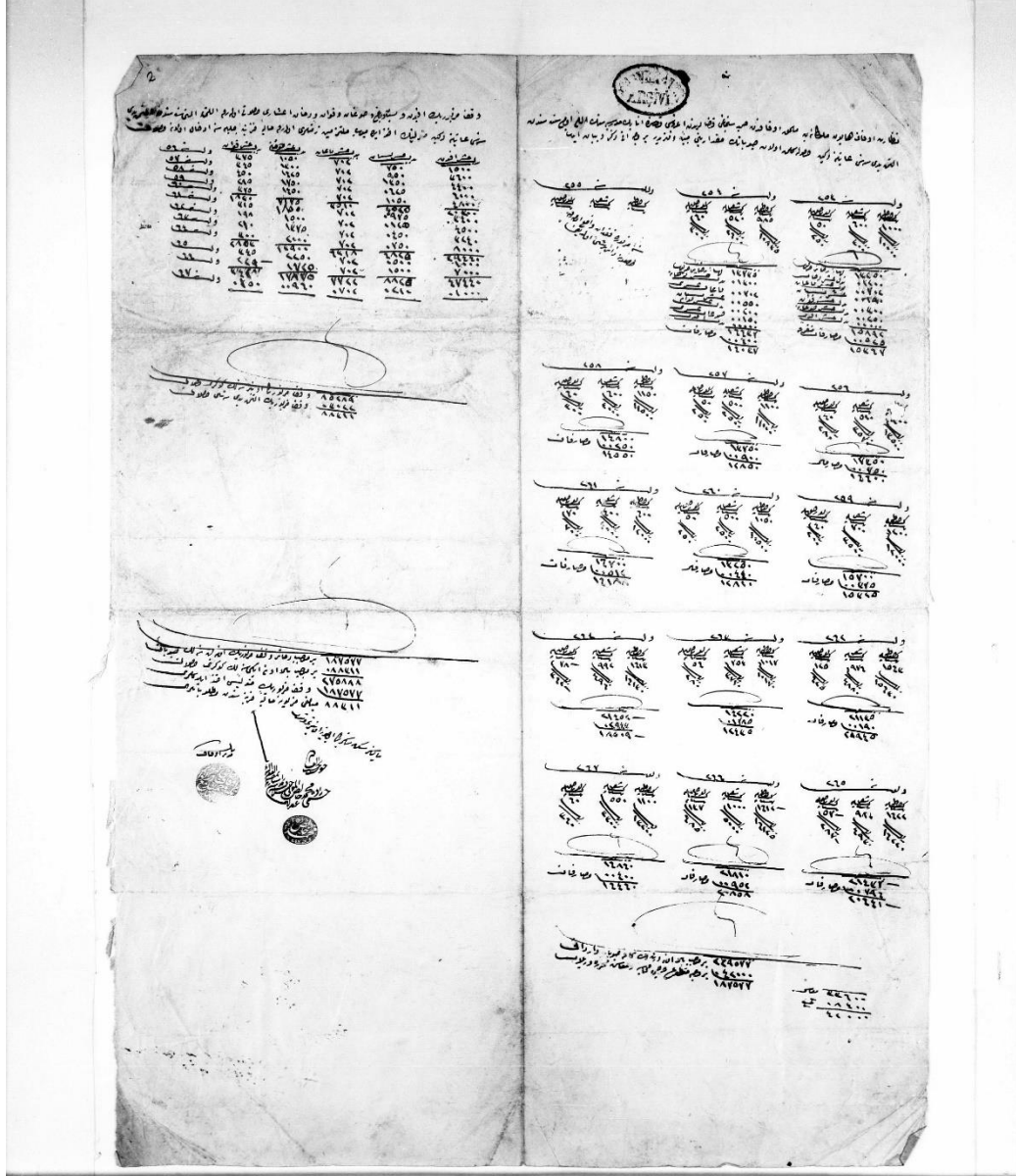
Umar, B. 1993. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Uyumaz, E. 2003. *Sultan I. Alaeddn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyas Tarihi (1220-1237)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uzunçarşılı, İ. H. 1929. *Kitabeler*, İstanbul: Devlet Matbaası.

Ekler

Ek 1: 1253-1267/1837-1851 yılları Atabey Medresesi Vakfı'nın akarı olan Ağros Köyü hasılatı ve öşür bedelleri

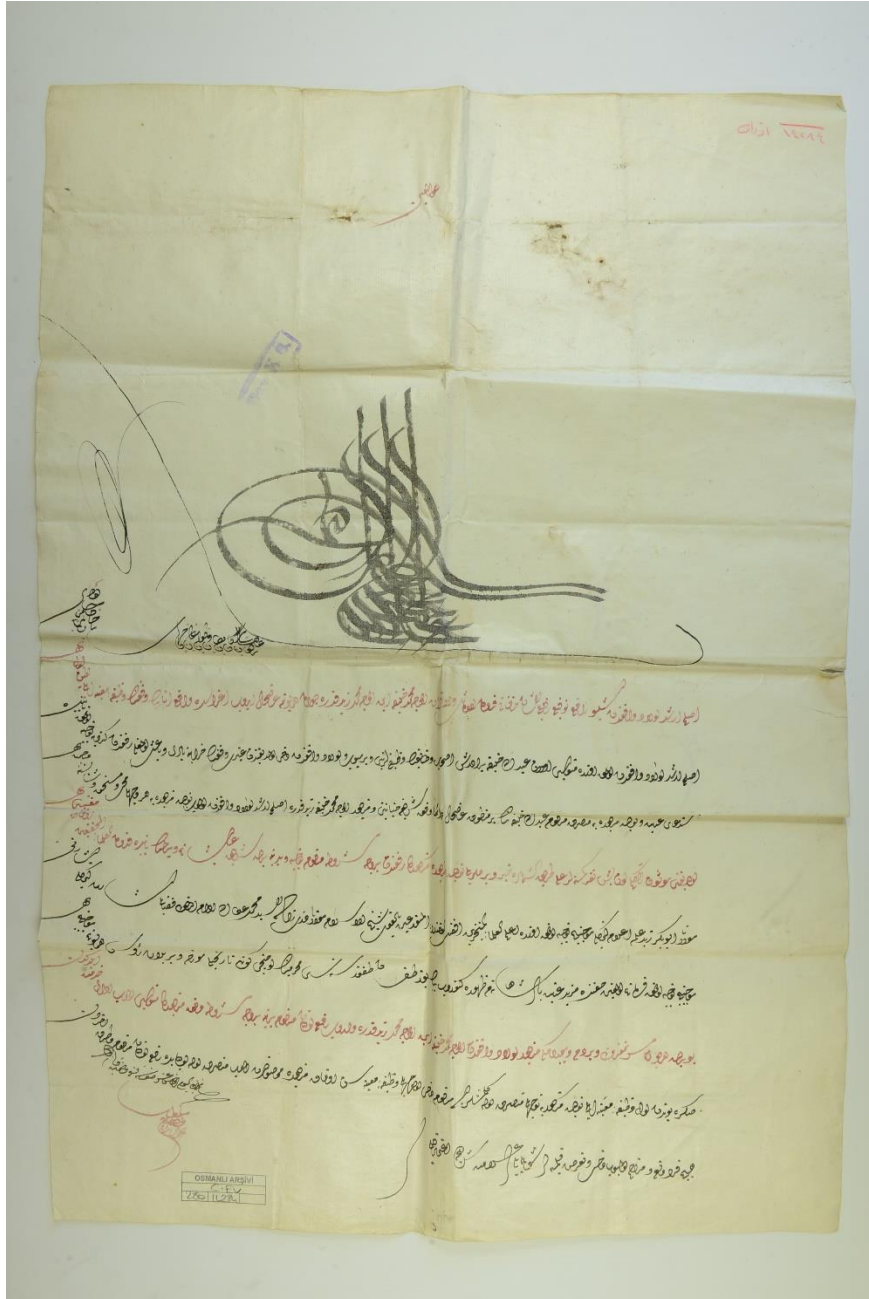
YAKILAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ / OSMANLI ARŞİVİ
EV.d
10658 2 1253 1267 Z.29
sentim sentim/azim

EV.d 10658

A B

Ek 2: C.EV: 280/14284-1 Atabey Vakfı'nın tevliyet görevinin el-Hac Mehmed Halife'ye ait olduğunu gösteren 15 Safer 1199 tarihli berat.

Ek 3: Atabey Medresesi dış görünümü

Ek 4: Atabey Medresesi iç görünümü

